

Світлана БОЙКО

кандидат філософських наук,
завідувач сектору авторського педагогічного новаторства
відділу інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи
Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти»;
старший науковий співробітник
відділу освітніх технологій та популяризації українознавства
Науково-дослідного інституту українознавства, м. Київ

ORCID:0000-0002-4999-4603
Email: boyko-svitlana@ukr.net

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті розкриваються концептуальні засади формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни. У науковому дискурсі сьогодення проблема ідентичності є проблемою міждисциплінарною, адже вона представлена майже у всіх галузях суспільних та гуманітарних наук. На основі міждисциплінарного підходу висвітлено теоретичні аспекти формування національної ідентичності. Звернено увагу на те, що міждисциплінарний підхід дозволяє виявити проблеми формування національної ідентичності, пов'язані як з потребою окреслення ціннісно-сміслового наповнення, так і з ризиками інформаційного, політичного та воєнного протистояння.

У статті наголошується, що питання формування національної ідентичності української молоді в умовах соціальних зрушень, воєнних дій та ціннісної кризи набуває особливого змістового наповнення, адже актуалізація історико-культурного спадку та національних процесів накладається на аксіологічно неоднорідний та фрагментарний сучасний соціокультурний простір. Складність формування національної ідентичності в тому, що вона має увібрати суспільні, економічні, політичні та культурні ознаки єдності українства, репрезентувати національний простір, не заперечуючи права відтворення інших ідентичностей.

Особливої уваги потребує творення спільного соціокультурного простору як горизонтальної солідарності суспільства, заснованого на ціннісних домінантах національної ідентичності. З'ясовано, що важливою підставою подальшого відтворення українства в Україні та за кордоном є духовні надбання й національні традиційні виміри, які становлять основу національного буття України та дозволяють відчувати постійний зв'язок з Батьківщиною.

Ключові слова: національна ідентичність, українська молодь, російсько-українська війна, збереження цілісності держави.

Svitlana BOIKO

Ph.D. in Philosophy,
Head of the Sector of the Original Pedagogic Novelty,
Department of the Innovative Activity and Experimental Research Work,
State Scientific Institution "Institute of Education's Content Modernization";
Senior Research Fellow
Department of Educational Technologies and Popularization of Ukrainian Studies,
Research Institute of Ukrainian Studies, Kyiv

FORMATION OF THE NATIONAL IDENTITY OF UKRAINIAN YOUTH IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Abstract. The article reveals the conceptual foundations for the formation of Ukrainian youth national identity during the Russian-Ukrainian war. Based on an interdisciplinary approach, the theoretical aspects of national identity formation are highlighted. Attention is paid to the fact that an interdisciplinary approach allows identifying the problems of national identity formation, related to both the need to outline the value and meaning content, as well as the risks of informational, political and military confrontation.

The article emphasizes that the question of the formation of Ukrainian youth national identity during social changes, military operations and value crisis acquires meaningful content, because the actualization of the

historical and cultural heritage and national processes is imposed on the axiologically heterogeneous and fragmented modern socio-cultural space. The difficulty of forming the national identity is that it consists of social, economic, political and cultural signs of Ukrainian unity, represent the national space, without denying the right to reproduce other identities.

Special attention needs to be paid to the creation of common socio-cultural space as a horizontal solidarity of society, based on the dominant values of national identity. It was found that an important basis for the further reproduction of Ukrainianness in Ukraine and abroad is spiritual heritage and national traditional dimensions, which form the basis of the national existence of Ukraine and allow to feel a constant connection with the Motherland.

Keywords: National Identity, Ukrainian Youth, Russian-Ukrainian War, Preserving the Integrity of the State.

Постановка проблеми. Нині, в умовах тимчасової окупації українських територій та повномасштабної війни російської федерації проти України, дослідження ідентифікаційних процесів та національної ідентичності зокрема, має особливу вагу та актуальність. Віра у найближчу перемогу України у війні, осмислення й переоцінювання історичних фактів і здобутків українського народу у сфері освіти, науки й культури, спонукають дослідити формування національної ідентичності молодого покоління громадян України як одного із чинників збереження цілісності держави та її зміцнення. При цьому важливо враховувати, що «особливістю сучасного періоду розвитку України є його постколоніальний (пострадянський, посттоталітарний, посткомуністичний, постсоціалістичний, постгеноцидний і т.п.) характер, що суттєво ускладнює розгортання позитивних ідентифікаційних процесів в українському суспільстві» [4].

Аналіз наукових публікацій. У науковому дискурсі сьогодення проблема ідентичності є проблемою міждисциплінарною, адже вона представлена майже у всіх галузях суспільних та гуманітарних наук. Її досліджують філософи, психологи, соціологи, історики, культурологи, педагоги, політологи. І у кожній галузі знань є певні теоретико-методологічні засади і своя специфіка висвітлення ідентичності.

Так, психологи (А. Адлер, У. Джеймс, Е. Еріксон, А. Маслоу, Дж. Мід, К. Роджерс, Ж. П. Піаже, Г. Тард, Дж. Тернер, З. Фрейд, К. Юнг та ін.) поняття «ідентичність» тлумачать як вираження внутрішніх процесів особистості, коли суспільні системи є лише контекстом. Соціологи (З. Бауман, П. Бергер, Е. Гідденс, І. Гофман, Ч. Кулі, Р. Лейнг, Т. Лукман, Дж. Мід та ін.) зосереджують увагу на формах соціокультурної ідентичності індивіда й поняття «ідентичність» висвітлюють як комплекс соціальних статусів та ролей.

У філософії науковці (Ю. Габермас, М. Гайдеґґер, Г. Гегель, Е. Гуссерль, І. Кант, Ж. Локан, Дж. Локк, Д. Рісмен, Ж.-П. Сартр, Г. Фіхте, Д. Юм, К. Ясперс та ін.) поняття «ідентичність» досліджують як результат процесу ідентифікації, суть якого відображає побудову взаємозв'язків людини з зовнішнім світом та визначає співвідношення внутрішнього і зовнішнього [8, с. 6].

З точки зору взаємозв'язку і взаємодоповненості психології й політики проблема ідентичності представлена працями таких науковців, як: В. Васютинський, П. Гнатенко, П. Горностай, О. Донченко, В. Павленко, М. Слюсаревський, В. Татенко, Н. Хазратова та ін., які розкривають соціально-психологічні механізми і

чинники виникнення (конструювання, трансформування) ідентичності, а також закономірності її впливу на масову політичну свідомість і поведінку.

Для даного дослідження (з точки зору міждисциплінарного висвітлення проблеми) бралися до уваги праці Н. Авер'янової [14], І. Беха [12], Т. Бойко [1], Т. Воропаєвої [3; 4], О. Газізової, І. Грабовської [5], Я. Грицака, В. Дегтяра, К. Журби, Д. Калініченка [6], О. Калити, М. Козловець, П. Кононенко, Т. Кононенко, В. Кременя, І. Кресіної, О. Кривицької, В. Крисаченка, С. Марійко, Л. Нагорної, М. Обушного, В. Піскун, Ю. Руденко, А. Ручки, М. Рябчука, В. Сергійчука [9], В. Скуратівського, Р. Сойчук, М. Степика [11], С. Трощинського [13], Н. Хазратової, О. Хоменка та ін. У них науковці розкривають ті чи інші особливості формування ідентичності відповідно до актуальних фундаментальних або прикладних наукових тем, які виконувалися в наукових установах, інститутах, університетах, Центрі українознавства.

Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що проводиться з використанням не тільки спільних категорій, але й з кооперуванням різних наукових дисциплін. Міждисциплінарний підхід увібрав у себе системний, аналітичний та культурологічний методи, що дозволило обґрунтувати особливості формування національної ідентичності української молоді в конкретній історичній обумовленості.

Метою статті є осмислення сутності процесу формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни та обґрунтування на цій основі твердження про те, що цей процес необхідно розглядати як один із чинників збереження цілісності держави та її зміцнення.

Виклад основного матеріалу. Формування національної ідентичності української молоді в сучасних умовах світової глобалізації, полікультурних впливів і особливо в умовах російсько-української війни (2014–2022) стає особливо актуальним. З одного боку, як зазначають сучасні українські науковці, відбувається стирання сформованих культурних кордонів, що полегшує молодій людині в комунікації, визначення свого місця у соціокультурному просторі та здійснення життєвого вибору [12]. З іншого боку, на шляху міжкультурної взаємодії, зміні ціннісних орієнтацій виникають зони напружень і конфліктів. Тому й не дивно, що сучасні вчені відмічають кризу національної і національно-культурної ідентичності як на рівні окремої особистості, соціальних груп, так і в межах суспільства,

що безпосередньо впливає на проблеми соціалізації сучасної молоді людини.

Гострота проблеми формування національної ідентичності молоді детермінується ще поліетнічністю населення нашої держави. (За даними Всеукраїнського перепису населення на території України проживають представники понад 130 національностей та народностей і кожен із цих представників вважає той чи інший регіон нашої країни своєю Батьківщиною. Як зауважує М. Степико, українське суспільство є полікультурним зі складною структурою ідентифікацій, які не завжди мають спільні національні засади [11].

Важливо також взяти до уваги, що в умовах російсько-української війни, з боку російської федерації проти України широко використовуються сучасні різноманітні технології негативних інформаційно-психологічних впливів, які загрожують національному інформаційному простору та суверенітету української держави. (Відповідно до моніторингу емоційних станів, рівня життєстійкості та психологічного виснаження, проведеного 8-9 жовтня 2022 року в рамках вісімнадцятої хвилі проекту «Україна в умовах війни» Соціологічною групою «Рейтинг», було з'ясовано, що з березня по жовтень 2022 року в цілому українці змогли втримати та стабілізувати свій психологічний та емоційний стан, набути достатньої компетентності в подоланні стресових подій воєнного життя. Проте групами ризику залишаються молоді люди, старші за віком, жінки та ті, хто втратив роботу» [2].

У такій непростій ситуації дуже потрібна консолідація зусиль на усіх рівнях державної влади та громадянського суспільства зокрема. Заради безпеки України та формування її майбутнього проблема формування національної ідентичності молоді потребує особливої уваги, адже під впливом соціально-економічних, політичних, військових подій у молодих людей дуже загострюються переживання стосовно власної національної ідентичності.

Національна ідентичність, за визначеннями сучасних науковців (Н. Авер'янової, Т. Воропаєвої, П. Кононенка, Т. Кононенка, І. Кресіної, Л. Нагорної, В. Піскун, Ю. Руденко та ін.) вважається природною, загальною і найбільш стабільною підставою соціальності. На відміну від етнічної, національна ідентичність спирається на свідомий вибір і залежить від раціональних чинників – усвідомлення суб'єктом ідентифікації (особою, етнічною групою чи нацією) історичних, громадянських, політичних цінностей, що є вторинними щодо тих цінностей, які лежать в основі етнічної ідентифікації і які є, як правило, сталими, незмінними. Раціональний вибір при цьому може послуговуватися переосмисленими (у сенсі ідентифікаційних можливостей) культурними ідентифікаторами.

Національна ідентичність, як зазначають Н. Авер'янова та Т. Воропаєва, є однією з форм соціальної ідентичності, при вивченні якої особливу увагу дослідників привертають питання культурної,

соціальної та колективної пам'яті, дослідження рольових конфліктів, міжгрупових відносин, вивчення базових цінностей, стратегій акультурації, формування націй, а також процесів, що супроводжують соціальні зміни [14].

Серед основних елементів національної ідентичності, за Е. Смітом, можна виділити такі: історична територія (або рідний край), спільні міфи та історична пам'ять, спільна масова громадська культура, спільна економіка, єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів [10, с. 23].

Національна ідентичність дуже пов'язана з національно-культурною ідентичністю і має декілька спільних чинників, які негативно впливають як на формування національної, так і на формування національно-культурної ідентичності молодого покоління. Так, К. Журба у доповіді «Концептуальні засади формування національно-культурної ідентичності школярів в умовах сучасних викликів», яка була виголошена на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Радянсько-комуністична окупація України. Національно-патріотичне виховання в закладах освіти» 1 жовтня 2022 року (https://www.youtube.com/watch?v=C8GdQB_hy84), зазначила, що негативними чинниками у формуванні національно-культурної ідентичності є: зросійщення населення, відлучення від української мови; проведення інформаційно-психологічної операції на теренах України; перекичування історичних фактів; заперечення автентичності української мови та культури самого існування нації; боротьба за утвердження російської як другої державної мови; витіснення української мови з Медіа-ринку; використання політехнологій та передвибірчих компаній з метою розмежування регіонів України та інші.

Формування національної та національно-культурної ідентичності має опиратися на історичну правду, національну пам'ять, ідеали, гідність, національну самосвідомість, патріотизм, творення смислів та інші чинники.

Значний вплив на формування національної ідентичності молоді мають загальні трансформаційні процеси колективної ідентичності громадян України, зокрема ті, які відбулися після Революції Гідності 2014–2019 рр., про що висвітлюють у своїх наукових працях Н. Авер'янова, Т. Воропаєва [14], А. Любарець, С. Онуфрив, О. Сінкевич та ін.

Культурні, освітні, релігійні, соціальні, геополітичні впливи на прикордонних територіях також мають свою специфіку і є зоною як привабливості, так і масштабних маніпуляцій, які впливають на формування національної ідентичності. Українська дослідниця Т. Бойко в статті «Політизація сучасних етнонаціональних процесів у Донецькому краї: ризики незворотності» наголошує на політизації сучасних національних відносин у Донецькому регіоні і звертає увагу на соціально-політичний ґрунт донецької ідентичності як основи відокремленого простору, що виявляється на окупованих територіях у форсуванні

асиміляційних процесів та пропагуванні фейкових ідентичностей [1].

Важливим маркером формування національної ідентичності українського суспільства і молоді зокрема, є піднесення престижу і ролі української мови, особливо в умовах російсько-української війни. Саме українська мова в таких умовах відображає «комунікаційну революцію» в Україні, головними засобами якої є трансляція україномовних фільмів, серед яких особливо вирізняються фільми іноземного виробництва з гарним українським перекладом, який відображає місцевий колорит, радіо і телебачення, фонографічна музика, інтернет. Спільно телекомунікаційні та інформаційні знаряддя, масові медіа стали головними засобами трансмісії та джерелом інформації, необхідної для функціонування публічних інституцій; знаряддям контролю і суспільного управління в Україні.

Британський політолог українського походження Тарас Кузьо (Taras Kuzo) у своїй книзі «Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет», досліджуючи вплив російсько-української війни на зміни в національній ідентичності громадян України, відзначив, що тривала війна стала великою трагедією, але водночас і поштовхом для трансформації національної ідентичності, докорінно змінивши ставлення російськомовних громадян України до Росії [7, с. 26].

Національна ідентичність України та війна Путіна – доволі актуальна тема для сучасних наукових дискусій. Так, у статті І. Грабовської та Т. Талько «Путінізм та його ідеологічні засади як проблема сучасного теоретичного дискурсу в соціогуманітаристиці» зазначено, що «путінізм є не лише практичним, але й ідеологічним феноменом нашої доби»; це ідеологічна доктрина гібридного типу, загальна характеристика якої може бути визначена як неоімперіалізм авторитарного типу з елементами тоталітаризму, базований із сукупності різних доктрин минулого і сучасності [5, с. 49].

«Вкрай складним для розуміння більшості російських громадян є феномен російськомовних українських патріотів, адже політична риторика визначає їх як «співвітчизників», які апіорі мають бути налаштовані проросійськи (останнє в очах багатьох, до того ж, нібито вимагає пропутінської орієнтації)» [7, с. 468]. «Росіяни уперто вважають, що вони знають Україну краще, ніж українці, які там мешкають» [7, с. 467].

Н. Авер'янова і Т. Воропаєва у статті «Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019)» зазначають, що серед чинників, що перешкоджають нівеляції національної та європейської цивілізаційної ідентичності, а також допомагають протидіяти антиукраїнській інформаційній агресії, чи не найважливішим є українознавча компетентність [14]. Проведене ними дослідження показало, що для подолання кризи колективної ідентичності в українському суспільстві потрібна загальна

«референтна канва», під якою і розуміється українознавча компетентність, що з'єднує національний і європейський ідентифікаційні модули особи у єдину систему.

На нашу думку, саме українознавча компетентність є одним із ключових факторів безпеки української нації, яка проявляється у внутрішньому факторі – національній самоідентифікації, що втілюється у почуттях-цінностях – «Я – Українець» – «Ми – Українці». Сутність цих почуттів цінностей полягає у дієвій причетності особистості до своєї нації, до роду у широкому розумінні цього слова.

Питаннями вивчення і популяризації наукових досліджень, пов'язаних з українознавством і дослідженням українознавчої компетентності вже тривалий час займаються науковці різних інституцій, серед яких Науково-дослідний інститут українознавства, Центр українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кафедри українознавства при інститутах післядипломної педагогічної освіти та інші. У своїх дослідженнях особливого значення науковці надають різним питанням, які стосуються світового українства, яке з точки зору просторового розміщення тлумачиться як певна система, яка включає в себе три підсистеми: українців в Україні, українців за кордоном та субетнічні групи українців, які компактно проживають як в Україні, так і за її межами.

Висновки і пропозиції. Таким чином, швидкоплинні зміни сучасного глобалізованого світу та російсько-українська війна актуалізують і загострюють проблему формування національної ідентичності молоді громадян України у всіх типових соціокультурних вимірах (мова, ментальність, світогляд, норми поведінки, соціокультурні цінності).

Ефективними шляхами формування національної та національно-культурної ідентичності в умовах російсько-української війни є: поширення ареалу спілкування українською мовою; доступ до правдивої інформації та розвиток критичного мислення; формування національної свідомості та самосвідомості; культивування національної гідності та протистояння проявам національної меншовартості; впровадження ефективних реформ; подолання ксенофобії та нетерпимості; дотримання політичної рівності громадян України, вираженої в чинній системі прав і обов'язків, звернення уваги на спільність громадянської культури та ідеології; виховання молоді на основі національних цінностей.

Українознавча компетентність є одним із ключових факторів безпеки української нації та формування національної ідентичності. Як зазначає Т. Воропаєва, «для розвитку національної ідентичності української молоді необхідно захистити український інформаційний простір; забезпечити інформаційно-психологічну безпеку українських громадян; підняти на більш високий рівень політичну культуру населення України; подолати соціально-психологічні стереотипи утопічного й тоталітарного походження та комплекс національної неповно-

цінності; розширити базу демократичних сил; досягти стану незворотності державотворчих процесів і стабілізації політичного та соціально-економічного життя; довести до логічного завершення процес консолідації української нації в єдиний соціально-політичний організм; виховувати національно свідомих громадян і духовно сконсолідувати українство на основі європейських ідеалів, базових цінностей та української національної ідеї»[3].

Подальші розвідки з обраної теми можуть бути пов'язані з дослідженнями українознавчої компетентності, що здатна позитивно впливати на формування національної ідентичності особистості в сучасному глобалізованому світі.

1. Бойко Т. Політизація сучасних етнонаціональних процесів у Донецькому краї: ризики незворотності. *Українознавство*, 2017. № 1–2 (62–63). С. 25–39.
2. Вісімнадцяте загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни (8-9 жовтня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosemnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskie_markery_voyny_8-9_oktyabrya_2022.html
3. Воропаєва Т. С. Вплив українознавства на формування національної ідентичності особистості в сучасному освітньому просторі. *Українознавство*. 2010. № 4. С. 174–177. URL: <http://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=2220&number=78&category=4>
4. Воропаєва Т. С. Інтегративне осмислення трансформацій колективної ідентичності громадян України. *Virtus: Scientific Journal*. 2020. Вип. 49. С. 25–31. URL: <http://conference-ukraine.com.ua/ru/archivej>
5. Грабовська І., Талько Т. Путінізм та його ідеологічні засади як проблема сучасного теоретичного дискурсу в соціогуманітаристиці. *Українознавчий альманах*. 2019. Випуск 25. С. 49–54.
6. Калініченко Д. Формування національної ідентичності в контексті патріотичного виховання. URL: <https://plastovabanka.org.ua/dumka/formuvannya-natsionalnoyi-identychnosti-v-konteksti-patriotychnogo-vyhovannya/>
7. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / Пер. з англ. Андрія Павлишина. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 560 с.
8. Руденко Ю. Консолідаційна модель націо-нальної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 364 с.
9. Сергійчук В. І., Піскун В. М., Воропаєва Т. С. Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціальнопсихологічні аспекти. *Фундаментальні орієнтири науки*. К.: Академперіодика, 2005. С. 24–53.
10. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Е. Д. Сміт ; пер. з англ. П. Таращука. Київ : Основи, 1994. 224 с.

11. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування / Національний інститут стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2011. 336 с.
12. Формування в учнів основної школи національно-культурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів : Посібник / [І.Д. Бех, О.М. Докукіна, С.Д. Федоренко, І.М. Шкільна, К.О. Журба]. К., 2019. 114 с.
13. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти : монографія / В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, Н. П. Ярош та ін. ; за заг. ред. В. П. Трощинського. Київ : НАДУ, 2018. 256 с.
14. Averianova Nina, Voropaieva Tetiana. Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. 2020. № 7. Pp. 45–71. URL: <http://kmhj.ukma.edu.ua/article/view/219654/219369>

References

1. Boiko T. (2017). *Politicization of Contemporary Ethnonational Processes in Donetsk Region*. [Politicization of modern ethno-national processes in the Donetsk region: risks of irreversibility]. *Ukrainoznavstvo*. Vol. 1–2 (62–63). P. 25–39. (in Ukrainian).
2. *Visimnadsiate zahal'nonatsional'ne opytuvannya: psykholohichni markery vijny (8-9 zhovtnia 2022)*. (2022). [Eighteenth National Survey: Psychological Markers of War (October 8-9, 2022)]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosemnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskie_markery_voyny_8-9_oktyabrya_2022.html (in Ukrainian).
3. Voropaieva T. S. (2010). *Vplyv ukraїnoznavstva na formuvannya natsional'noi identychnosti osobystosti v suchasnomu osvitu prostori*. [The influence of Ukrainian studies on the formation of the national identity of the individual in the modern educational space]. *Ukrainoznavstvo*. № 4. P. 174 – 177. URL: <http://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=2220&number=78&category=4> (in Ukrainian).
4. Voropaieva T. S. (2020). *Intehratyvne osmyslennia transformatsij kolektyvnoi identychnosti hromadian Ukrainy*. [Integrative understanding of transformations of collective identity of citizens of Ukraine]. *Virtus: Scientific Journal*. Vyp. 49. P. 25–31. URL: <http://conference-ukraine.com.ua/ru/archivej> (in Ukrainian).
5. Hrabov'ska I., Tal'ko T. (2019). *Putinizm ta joho ideolohichni zasady iak problema suchasnoho teoretychnoho dyskursu v sotsiohumanitarystyti*. [Putinism and its ideological background as a problem of modern theoretical discourse in social sciences and humanities]. *Ukrainoznavchij al'manakh*. Vypusk 25. P. 49-54. (in Ukrainian).
6. Kalinichenko D. *Formuvannya natsional'noi identychnosti v konteksti patriotychnoho*

- vykhovannia. [Formation of national identity in the context of patriotic education]. URL: <https://plastovabanka.org.ua/dumka/formuvannya-natsionalnoi-identychnosti-v-konteksti-patriotychnogo-vyhovannya/>(in Ukrainian).
7. Kuz'o T. (2018). *Vijna Putina proty Ukrainy. Revoliutsiia, natsionalizm i kryminalitet* [Putin's war against Ukraine. Revolution, nationalism and criminality / Trans. from English Andriy Pavlyshyn] / Per. z anhl. Andriia Pavlyshyna. K.: DUKh I LITERA. 560 p. (in Ukrainian).
 8. Rudenko Yu. (2020). *Konsolidatsijna model' natsional'noi identychnosti: vid teorii suverenitetu do teorii politychnoi modernizatsii: monohrafiia*. [Consolidation model of national identity: from the theory of sovereignty to the theory of political modernization: monograph]. Kyiv: «Vydavnytstvo Liudmyla». 364 p. (in Ukrainian).
 9. Serhijchuk V. I., Piskun V. M., Voropaieva T. S. (2005). *Transformatsiia natsional'noi identychnosti: istoriosofs'ki, kul'turolohichni ta sotsial'nopsykhologichni aspekty. Fundamental'ni oriientyry nauky*. [Transformation of national identity: historiosophical, cultural and socio-psychological aspects]. K.: Akadempriodyka. P. 24–53. (in Ukrainian).
 10. Smit E. D. (1994). *Natsional'na identychnist'* / E. D. Smit ; per. z anhl. P. Taraschuk. [National identity] / ED Smith; trans. from English P. Taraschuk]. Kyiv : Osnovy, 1994. 224 p. (in Ukrainian).
 11. Stepyko M. T. (2011). *Ukrains'ka identychnist': fenomen i zasady formuvannia* [Ukrainian identity: phenomenon and principles of formation / National Institute of Strategic Studies] / Natsional'nyj instytut stratehichnykh doslidzhen'. K.: NISD,. 336 p. (in Ukrainian).
 12. *Formuvannia v uchniv osnovnoi shkoly natsional'no-kul'turnoi identychnosti v konteksti suchasnykh polikul'turnykh vplyviv* [Formation of national and cultural identity in elementary school students in the context of modern multicultural influences: Manual] : Posibnyk / [I.D. Bekh, O.M. Dokukina, S.D. Fedorenko, I.M. Shkil'na, K.O. Zhurba]. K., 2019. 114 p. (in Ukrainian).
 13. *Formuvannia ukrains'koi identychnosti v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoretychni i politychni aspekty : monohrafiia* [Formation of Ukrainian identity in the conditions of modern challenges: theoretical and political aspects: monograph] / V. P. Troschyns'kyj, V. A. Skurativs'kyj, N. P. Yarosh ta in. ; za zah. red. V. P. Troschyns'koho . Kyiv : NADU, 2018. 256 p. (in Ukrainian).
 14. Averianova Nina, Voropaieva Tetiana. Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. 2020. № 7. Pp. 45–71 URL: <http://kmhj.ukma.edu.ua/article/view/219654/219369> (in English).